

dr hab. Monika Coghén, prof. UJ

Instytut Filologii Angielskiej

Uniwersytet Jagielloński

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Małgorzaty Rzepczyńskiej pt. „The Reception in the Art of William Blake. A Constructivist Perspective”

W swojej rozprawie doktorskiej pt. „The Receiver in the Art of William Blake. A Constructivist Perspective”, mgr Małgorzata Rzepczyńska stawia sobie za cel analizę twórczości Williama Blake’a z perspektywy konstruktywizmu. Opierając się na pracach takich autorów jak Ernest von Glaserfeld, Niklas Luhmann i Siegfried J. Schmidt, pani Rzepczyńska sugeruje, że twórczość literacka i artystyczna Williama Blake może być postrzegana jako niezależny system, w którym wszystkie komponenty – utwory poetyckie, ilustracje, etc. – są powiązane i wzajemnie się uzupełniają. W systemie tym, zdaniem Autorki, jest wyraźnie wpisane miejsce dla czytelnika zamierzonego, a dzieło dokonuje swojej realizacji w świadomości odbiorcy, która formowana jest poprzez systemy jego środowiska społecznego i kulturowego oraz system twórczości Blake’a. Doktorantka koncentruje się na kategorii odbiorcy w twórczości Blake’a, postulując, że poprzez odbiorcę należy rozumieć nie tylko czytelnika lecz również samego autora, ponieważ według teoretyków konstruktywizmu dzieło sztuki nie funkcjonuje jako autonomiczny byt, lecz jedynie jako pewnego rodzaju scenariusz, który w pełni realizuje się dopiero w świadomości czytelnika/widza. Małgorzata Rzepczyńska argumentuje, że twórczość Blake’a dobrze wpisuje się w ramy takiego pojmowania dzieła sztuki poprzez wyraźnie widoczne zaproszenie odbiorcy do aktywnego udziału w współtworzeniu utworu.

Zaproponowane przez Autorkę podejście do twórczości Blake’a jest oryginalnym pomysłem. Na gruncie anglo-amerykańskim konstruktywizm nie jest często stosowany w badaniach literackich, w Polsce natomiast ta metodologia spotkała się ze sporym zainteresowaniem, o czym pisze Erazm Kuźma we wstępie do wydanej w 2006 antologii *Konstruktywizm w badaniach literackich* pod redakcją Erazma Kuźmy, Andrzeja Skrendy i Jerzego Madejskiego i punktem wyjścia dla Autorki są w dużej mierze prace polskich badaczy, do których często się odnosi, sięgając również do innych teorii literackich.

Licząca 425 stron praca składa się ze wstępu, trzech głównych rozdziałów oraz krótkiej konkluzji.

Rozdział I przedstawia teorie konstruktywistyczne, na których Autorka opiera się w swojej pracy. Z tytułów podrozdziałów czytelnik może wnioskować, że centralnymi pojęciami,

na których będzie się opierać to konstruktywizm radykalny Glaserfelda, aktywna recepcja rzeczywistości tekstowej Schmidta oraz konstruktywizm socjologiczny Luhmanna. Zdaniem Małgorzaty Rzepczyńskiej konstruktywizm Glaserfelda ma swój odpowiednik w myśleniu Blake'a, który uważa, że czytelnik powinien twórczo odbierać jego dzieła.

W podrozdziale 1.3 Małgorzata Rzepczyńska przedstawia metodologię za pomocą której Schmidt wprowadził konstruktywizm do badań nad kulturą i literaturą głównie w oparciu o angielski przekład jego książki *Histories and Discourses. Rewriting Constructivism*. Autorka pisze, że teoria dyskursu i percepcji kulturowej może pomóc w zrozumieniu recepcji twórczości Blake'a. Schmidt podkreśla, że chociaż dzieło literackie posiada autonomię jako samodzielny system, wszystkie zjawiska, które w nim zachodzą są powiązane ze zjawiskami mającymi miejsce w innych systemach kulturowych i społecznych. W związku z tym złamanie przez twórcę konwencji danej kultury prowadzi do pojawienia się uczucia „niespodzianki” (*the unexpected*), które Rzepczyńska łączy z kategorią wzniosłości, użytą przez Vincenta de Luca w odniesieniu do twórczości Blake'a (s. 42-43). Sam autor jest również pierwszym odbiorcą swojego dzieła, następnie dzieło zaczyna funkcjonować niezależnie od autora i realizuje się w świadomości odbiorców, którzy kształtowani są poprzez kulturę, w której funkcjonują i zgodnie jej normami odczytują dany utwór. Autorka próbuje zastosować do analizy recepcji Blake'a pojęcia obserwatora pierwszego, drugiego i trzeciego stopnia używane przez Schmidta.

Podrozdział 1.4 przedstawia socjologiczny konstruktywizm Niklasa Luhmanna, koncentrując się na jego zastosowaniu w badaniach literaturoznawczych. Najważniejsze aspekty myślenia Luhmanna to według Autorki koncepcja autopoiezy (którą zapożyczył od Humberto Maturany) i analiza funkcji odbiorcy. W podrozdziale 1.5 Rzepczyńska wskazuje na podobieństwa i różnice w rozumieniu roli odbiorcy w pracach konstruktywistów niemieckich. Na koniec wprowadza centralną tezę swojej rozprawy, wskazując na aktywną rolę odbiorcy, która jej zdaniem wpisana jest w dzieła Blake'a.

Przedstawiony przegląd teorii konstruktywistycznych nie jest łatwy w lekturze i zyskałby na jaśniejszej konstrukcji, ukazującej jasno wzajemne powiązania pomiędzy poglądami omawianych badaczy. Natomiast ciekawa jest próba znalezienia analogii pomiędzy mitycznym światem stworzonym przez Blake'a a teoriami konstruktywistycznymi.

Liczący ponad dwieście stron rozdział drugi poświęcony jest wizji poetyckiej Blake'a oraz współlistnieniu głosu autora i odbiorcy w jego twórczości. Struktura i długość tej części pracy budzą pewne zastrzeżenia, bo wyraźnie można zauważyć, że naturalnym byłby jej podział na krótsze części. W pierwszej części rozdziału Autorka proponuje odczytanie całej twórczości Blake'a w świetle konstrukcji jego mitycznego miasta Golgonooza, które jej zdaniem jest

metaforą sytemu tekstów i recepcji Blake'a. Przekonująco pokazuje tutaj twórczość Blake'a w odniesieniu do dominujących trendów filozoficznych epoki. W sekcji 2.6 interesująco sugeruje użycie przez Blake'a metafory alchemicznych transmutacji celem ukazania kreatywnej roli odbiorcy w procesie recepcji. Druga część rozdziału, która stanowi odrębną całość, poświęcona jest roli Blake'a jako odbiorcy własnych tekstów. Oparcie się na metodologii konstruktywizmu pozwala mgr Rzepczyńskiej na rozróżnienie pomiędzy głosem Blake'a jako autora i jako odbiorcy własnych utworów, co jej zdaniem jest podstawą autopoiezy jego twórczości.

Szczególnie ciekawy jest ostatni rozdział pracy na temat autopoiezy tekstów Blake'a w sferze recepcji, gdzie Doktorantka ukazuje polifonię głosów autorskich w dziełach Blake'a oraz konkretyzację jego utworów na podstawie pięciu przykładów odbioru twórczości Blake'a – edycji manuskryptu *The Four Zoas* na internetowym portalu *William Blake Archive*, *A Blake Dictionary. The Ideas and Symbols of William Blake* (Słownik pojęć i symboli Williama Blake'a) autorstwa Samuela Fostera Damona, *Fearful Symmetry: A Study of William Blake* (Straszliwa Symetria. Studium twórczości Williama Blake'a) Northropa Frye'a, powieści *Prowadź swój pług przez kości umarłych* Olgi Tokarczuk i wreszcie – filmu *Truposz (Dead Man)* Jima Jarmuscha, ukazując różnorodność interpretacji i procesów odczytania dzieł poety. W swoim przedstawieniu *William Blake Archive* nie rozróżnia jednak pomiędzy edycją ksiąg iluminowanych i manuskryptów Blake'a i dokonuje uogólnienia co do niestabilności tekstów Blake'a na podstawie problemów z edycją manuskryptu *Vala or the Four Zoas*, którego Blake nigdy nie wydrukował. Natomiast analiza książki Tokarczuk jako ironicznego komentarza do tekstów Blake'a jest przekonująca.

W pracy pojawia się szereg ilustracji z ksiąg iluminowanych i manuskryptów Blake'a, niestety, że nie są one lepszej jakości. Szczególnie przeszkadza to na s. 332, gdzie Autorka przedstawia analizę strony tytułowej manuskryptu *Vala, or The Four Zoas*. Zmiany naniesione ołówkiem są praktycznie niewidoczne na ilustracji w tekście, a czytelnik aby śledzić wywód Autorki musi sięgnąć po reprodukcję z *William Blake Archive*.

Czytając tę ambitną rozprawę odnosi się wrażenie, że nie została ona do końca dopracowana. Autorka jest bardzo kreatywna w swoich rozważaniach, niestety jednak nieraz swoją argumentację opiera na błędnych założeniach. Na s. 36 pojawia się dość zaskakujące stwierdzenie „Although Blake rejects the Lockean notion of general ideas, he shares the view of George Berkeley that ‘to perceive is to create’” z odnośnikiem do książki Bartosza Jastrzębskiego *Poezja przeciw filozofii. Idea wyobraźni i krytyka rozumu w poezji filozoficznej Williama Blake'a*. Przypisanie stwierdzenia „postrzegać znaczy tworzyć” George'owi Berkeley'owi jest ewidentnie błędne i bynajmniej nie jest to błąd w książce Jastrzębskiego, gdzie

na s. 120 wytłumaczone jest słynne stwierdzenie Berkeleya *esse est percipi* („istnieć znaczy być postrzeganym”). Autorka natomiast swój brak zrozumienia znanej frazy potwierdza na s.113, gdzie pisze (z błędem w słowie *percipi*) „*esse est percipi* [to perceive is to create]”. Ewidentnie Autorka czytała o znaczeniu filozofii Berkeleya dla myślenia Glaserfelda i Blake’a i pomyliła cytat z Berkeleya z cytatem Blake’a, który wyraźnie nawiązuje do słynnego twierdzenia autora *Traktatu o zasadach poznania*. Ten sam błąd pojawia się na s. 155 z błędnym odwołaniem do s. 220 w książce Jastrzębskiego.

Niepokoi nieprecyzyjne odwoływanie się do materiałów źródłowych i literatury przedmiotu. Z takim przypadkiem czytelnik spotyka się na s. 179/ 180 rozprawy, gdzie Autorka powołując się na książkę Vincenta A. De Luca, *Words of Eternity: Blake and the Poetics of Sublime* pisze, „Blake views the text and letters as the ‘Human Precursor’, the ‘autonomous a priori being’, ‘human intellectual origins’” (Blake uważa tekst i litery za „Prekursora Człowieka”, „autonomiczny byt a priori”, „korzenie intelektualne człowieka”), podając odnośnik do s. 209 w książce de Luca. Jednak na stronie książki, do której odwołuje się pani Rzepczyńska te uwagi odnoszą się nie do Blake’a ale do tradycji kabalistycznej, a De Luca jako przykład ukazuje wpływ kabalistycznego myślenia w twórczości Christophera Smarta. Frazę „Human Precursor” mgr Rzepczyńska pisze wielkimi literami, niezgodnie z tekstem, z którego cytuje. To użycie wielkich liter jest mylące, bo sugeruje, że cytat może pochodzić z Blake’a, który często używał wielkich liter w swoich tekstach. Sam De Luca podejście Blake’a do liter i znaków graficznych przedstawia następująco: „However much Blake may draw on mystical traditions of the letter, he remains a secularist of the sublime, if we understand ‘secularist’ to mean one who seeks to demystify the concept of divine inscription as unapproachable ruling letters suspended in the void. The letters are divine precisely because they are expression of human desire” (Choć Blake korzysta z mistycznych tradycji myślenia o alfabecie, pozostaje on świeckim wyznawcą wzniosłości, jeśli rozumiemy 'świeckiego' jako osobę, która dąży do obalenia koncepcji boskiego zapisu jako nieosiągalnych sprawujących władzę liter zawieszonych w próżni. Litery są boskie właśnie dlatego, że są wyrazem ludzkiego pragnienia. De Luca, s. 218) Dalej na s. 220 De Luca przedstawia swoją tezę o poglądach Blake’a na pismo i litery : “The assertion of an original identity of human forms and ‘literal’ forms, later reproduced in the hieroglyphs and still later in Blake’s special composite art, provides an escape from the dilemma of priority. It endorses neither the common-sense, rationalist position that human intellect preceded the origin of language and letters [...] nor the occult tradition that letters preceded humanity [...]” (Przekonanie o oryginalnej tożsamości ludzkich form i form ‘literowych’, później odtwarzanych w hieroglifach, a jeszcze później w specjalnej kompozycji

artystycznej Blake'a, stanowi ucieczkę od dylematu priorytetu. Nie popiera ani pozycji zdrowego rozsądku i racjonalizmu, według której intelekt ludzki poprzedza pochodzenie języka i liter, ani tradycji okultystycznej, według której litery poprzedzają ludzkość...). Widać z tego wyraźnie, że De Luca nie przypisuje Blake'owi myślenia o piśmie i alfabecie jako o samodzielnych bytach poprzedzających pojawienie się ludzkości, co przypisuje mu Autorka, używając tekstu De Luca dla wsparcia swojej argumentacji.

Kolejnym, bardzo zaskakującym błędem jest uporczywe użycie słowa „doth” zamiast prostego słowa „dot” (kropka), gdy mowa jest o kropce nad „i”. Autorka powołuje się na użycie takiego słowa w odnośniku do książki *Words of Eternity*, gdzie jednak wyraźnie mowa jest o „dot”, a nie „doth” i to nie na s. 209, jak podaje, a na s. 222 i następnych. Kiedy na s. 244 mgr Rzywczyńska bardzo ciekawie sugeruje analogię pomiędzy „white dot” z *Jerusalem* Blake'a a pojęciem „ślepej plamki” Luhmanna, czuje się zobligowana do dodania litery [h] do słowa „dot”,

Praca nie jest do końca dopracowana pod kątem formalnym. Występują w niej dość liczne błędy gramatyczne, leksykalne i interpunkcyjne. Dość często pojawiają się błędy w użyciu zdań względnych przydawkowych – brak rozróżnienia pomiędzy zdaniami względnymi określającymi („defining relative clauses”) a zdaniami względnymi nieokreślającymi („non-defining relative clauses”) i problemy z poprawną strukturą zdania. Poniżej podaję typowe przykłady tego typu błędów:

s. 26 “The most significant constructivist thought in relation to literary studies, that I find relevant to the analysis of William Blake’s poetical texts and visual art, is that there is no other view of the world than the cultural view...”

s. 44 “a set of choices made by the author-receiver, that turn into a set of options and to choose presuppositions for another receiver”.

s. 45 “the text has its interpretation possibilities, pre-understanding that manifest themselves in the form of a sense ready to be re-created on the basis of the receiver’s states of mind, as if they created another reality, that constitute a reference for the reflexive reception”.

s. 122 “The negative manifestations of the imagined spaces, that can be identified with Blake’s idea of artistic visions, can not obviously be expressed directly...”

Czasami pojawiają się niekompletne i/lub niezrozumiałe zdania:

s. 29 Therefore, as the continuity of the perception reaches beyond the read text.

s. 87 For this purpose, in the next chapter, I will discuss the literary criticism of William Blake and as the evidence of the autopoiesis of the texts (or the text-receiver relation) of William Blake.

s. 332 However, as the state of inspiration is not permanent.

s. 357 That the author of Jerusalem captures the concept of Golgonooza in the process of creation.

s. 379 Blake's mythical motifs can not be defined as constant terms have denotative constituted meaning.

Czasami pojawiają się błędy leksykalne, które są kalkami z jęz. polskiego, na przykład na s. 131 „As Jenifer Michel convinces, the artist can not rest ....”. Na s. 325 występuje błąd w cytacie z Blake'a oraz niewłaściwe użycie go w zdaniu: „...the experience is not 'renews by its seed'...” (U Blake'a jest „renews by its seed”, ale cytat powinien być dostosowany do zasad gramatyki angielskiej). Na s. 370 błędnie zacytowany został wstęp do książki Northropa Frye'a --- zamiast słowa „commentary” zostało użyte słowo „complementary”. Zaskakująca jest pisownia formy przeczącej czasownika „cannot” osobno jako „can not” (s.67, 79, 122, 131, 172, 177, 179, 211, 220, 221, 231, 244, 246, 253, 259, 265, 290, 325, 328, 360, 379, 392, 401, 413), która w standardowych tekstach akademickich pisana jest razem „cannot”.

Bibliografia pracy zawiera liczne pozycje z teorii literatury oraz najważniejsze prace na temat twórczości Blake'a. Nie jest jednak zbyt wygodna dla czytelnika, ponieważ podzielona jest na cztery części – książki, publikacje internetowe, artykuły oraz ilustracje. W czasach, kiedy większość tekstów ukazuje się równocześnie drukiem oraz w wersji internetowej taki podział nie ma uzasadnienia i tylko utrudnia odnalezienie konkretnej pozycji. Spis ilustracji zwyczajowo nie powinien być częścią bibliografii.

Zapisy poszczególnych pozycji czasami nie są poprawne lub kompletne. Wydanie dzieł zbiorowych Blake'a zapisane jest jako „Blake, William, *The Complete Poetry and Prose of William Blake*, ed. David V. Erdman (<https://erdman.blakearchive.org/>)”. Jest to niepełny zapis, w którym brak istotnych informacji, takich jak wydawnictwo, data publikacji i fakt, że mamy do czynienia z nowym poprawionym wydaniem, które jest zdigitalizowaną wersją tradycyjnej publikacji. W przypadku książki *Konstruktywizm w badaniach literackich* pod redakcją Erazma Kuźmy, Andrzeja Skrendy i Jerzego Madejskiego błędnie podane jest nazwisko Małgorzaty Sugiery jako redaktorki książki (Prof. Sugiera jest współredaktorką serii wydawniczej, w której ukazała się ta pozycja). W przypadku „The Death of the Author” Rolanda Barthesa nie jest podany zbiór esejów, z którego tekst ten pochodzi.

Autorka używa przypisów dolnych i w większości przypadków podaje dane wydawnicze za każdym razem, kiedy odwołuje się do danej pozycji, co jest zbyteczne. Niekiedy jednak kolejność przypisów jest niewłaściwa. Na s. 71 w przypisie 201 podany jest tylko adres strony internetowej, a dopiero w przypisie 204 na s. 72 znajdujemy informacje o pozycji, z której korzysta mgr Rzepczyńska. W tym przypadku jest to bardzo mylące, bo Autorka powołuje się na prace Michaiła Bachtina i Immanuela Kanta cytowane w artykule Walerija Tiupy. Niektóre przypisy są błędne lub niezapisane prawidłowo. Na s. 39, w przypisie 71 pojawia się niewłaściwy zapis artykułu Siegfrieda J. Schmidta, „Konstruktivism, teoria systemowa i literaturoznawstwo empiryczne” z antologii *Konstruktivism w badaniach literackich. Antologia*, pod red. Erazma Kuźmy, Andrzeja Skrendo i Jerzego Madejskiego jako „Siegfried J. Schmidt, Erazm Kuźma, ‘Konstruktivism, teoria systemowa i literaturoznawstwo empiryczne’, in *Konstruktivism w badaniach literackich. Antologia*, ed. Małgorzata Sugiera (Kraków: Universitas, 2006)”. Co więcej, na tej stronie Autorka nie odwołuje się do artykułu, na który powołuje się w przypisie, ale do artykułu Schmidta zatytułowanego „Od tekstu do systemu. Zarys konstruktivistyczny (empirycznego) modelu nauki o literaturze”, jedynie numer strony w antologii (s.211) podany jest prawidłowo, Błędnie podany jest również tytuł artykułu w przypisie 74 i kolejnych, bo Autorka nie powołuje się na artykuł Erazma Kuźmy „Konstruktivism” ale dalej na artykuł Schmidta.

Mimo wymienionych powyżej problemów merytorycznych oraz usterek językowych i redakcyjnych, uważam, że rozprawa pani Rzepczyńskiej jest ciekawą propozycją badawczą. Zastosowanie metodologii konstruktivistycznej pozwala Autorce na nowatorskie odczytanie twórczości Blake’a. Sama praca świadczy o kreatywnym myśleniu Autorki, fascynacji teorią literatury i chęcią zmierzenia się z bardzo wymagającymi tekstami literackimi. Warto byłoby jednak, aby w swoich dalszych badaniach pani Rzepczyńska przykładła więcej uwagi do szczegółów, poprawności językowej i redakcyjnej.

Konkludując, stwierdzam, że praca mgr Rzepczyńskiej spełnia wymagania ustawowe stawiane pracom doktorskim i wnoszę o dopuszczenie jej do kolejnego etapu przewodu doktorskiego.

Kraków, 10 listopada 2023

